

Правата на детето – като методология на гражданското образование и предмет на учебно познание

Мариана Минчева – Ризова, Илиян Ризов

Конвенцията за правата на детето е част от цивилизационната програма за човешки права, която се представя на държавите като идеология за възстановяване на естественото многообразие на човека в света. Като мисъл за децата, тя е “знак” за бъдещето и кулминационна точка в историческия процес на утвърждаване на човешките права, което я превръща в световна идея.

Конвенцията за правата на детето налага единни стандарти, отговорности и процедури в области, които са жизнено важни за децата. Тя поставя решаването на специфични за тях проблеми и признава значимостта на изискването децата да бъдат информирани за своите права и да могат да участват във вземането на решения, отнасящи се до тяхното развитие. Защита на “най-висшите интереси на детето” (чл.3) и осигуряване на ръководство, съответстващо на “развитието на способностите” му (чл.5) стават задължителни критерии за “всички дейности и действия, отнасящи се до децата”.

Като договор за човешки права, Конвенцията извежда децата от царството на добрите намерения и милосърдие, под прикритието на които нерядко се накърняват техните интереси. Тя е резултат от желанието да се рационализират усилията за опазването на децата в “света на възрастните” и това я превръща в инструмент за гарантиране на детството. Със съблюдаването на нейните стандарти и задължения са свързани очакванията за положителни промени в живота на децата, сред които приоритетно място заемат тези, които са резултат от провеждане на обучение по правата на детето със самите деца.

Правата на детето е познавателна област, която не присъства пълноценно в нашите училищни програми. Възможности за нейното интегриране в общообразователната подготовка на учениците се разкриват от държавните образователни изисквания за гражданско образование, чието ядро се определя именно от съдържанието на човешките права и правата на детето. Този нормативен документ обаче, не може да гарантира реалното функциониране на гражданското образование (включително - изучаването на правата на детето) като “културно-образователна област” в училищните програми. За осигуряването на подобни иновационни процеси от решаващо значение са нагласите на учителите, свързани с досегашния им професионален опит, и техните очаквания, формирани по силата на собствените им разбирания за развитието на образованието. Известно е, че в продължилата повече от десет години полемика за реформата на образованието у нас, гражданското образование е полето, което събира най-противоречивите професионално-педагогически очаквания и най-крайните гледни точки относно

неговия статус. Изключително силната тенденция за политизирано възприемане на гражданското образование, разглеждано извън фундаменталния контекст на правата на човека, предизвиква основателна уплаха сред тези, които имаха отговорността да определят подходяща стратегия за въвеждане на гражданското образование в българското училище. В резултат на това, новият учебен план отреди на гражданското образование място, което е повече формално, отколкото функционално. Конюнктурни, а не професионални причини наложиха приемането на учебен план, който “интегративно” въвежда гражданското образование чрез познатите досега учебни дисциплини. Но не заради естествената интегративна същност на гражданското образование то е дефинирано в учебния план като “културно-образователна област”, а преди всичко, заради неумението да се определи еднозначно неговия предмет, и заради неувереността, че в училище може да се осигури реален процес на гражданско образование. “Безпредметното” присъствие на гражданското образование в учебния план не е достатъчно доказателство, че се следва стратегия за неговото интегративното въвеждане. Това би могло да означава, че се възприема абсурдната логика да се изучава нещо, което няма предмет.

Разбира се, неясното дефиниране на гражданското образование има своето оправдание в начина, по който то се развиваше у нас. Неговото съдържание, в годините на промени, се утвърди преди всичко като област, легитимираща образователно съдържание, свързано с личностното и социално развитие на учениците, което учебните програми от задължителния цикъл не можеха да допуснат в своя академичен формат. Това обстоятелство доведе до проблеми, свързани с коректното дефиниране на гражданското образование, заради което и до днес то продължава да бъде обект на неясни претенции. От друга страна обаче, още преди приемането на държавните образователни изисквания за гражданско образование много учители вече имаха необходимата ориентация в съдържанието на гражданското образование и успешно интегрираха негови елементи в съдържанието на преподаваните от тях учебни дисциплини. Обикновено, това бяха и първите учители, които се докоснаха до съдържанието на Хартата за правата на човека и Конвенцията за правата на детето, и успяха да разпознат в понятието *гражданска компетентност* уменията на личността да отстоява своите права. Прилаганите от тях нови програми и модели за обучение показва лекотата, с която учениците от различни образователни степени могат да усвояват учебно съдържание, разкриващо рационалните и нравствени измерения на съвременното социално поведение.

Въпреки това гражданското образование и в частност - обучението по правата на детето, продължава да предизвиква недоверие сред голяма част от учителите. Като причина за съществуващите негативни нагласи може да се посочи факта, че специалистите, от които се очаква да разработват

съдържанието на преподаваните от тях учебни дисциплини (станали част от културно-образователна област “Обществени науки и гражданско образование”) трудно диференцират съдържанието, което се отнася конкретно до придобиването на гражданска компетентност. В същото време, специалната методическа култура продължава да бъде затворена пред перспективата да обслужва прагматично ориентирани образователни стратегии. Недоверието на мнозинството учители към възможностите за осъществяване на гражданско образование в училище се подхранва от липсата на добра осведоменост за същността на гражданското образование, и от липсата на добри методически разработки (модели), които да показват на учителя какво повече би могъл да направи от това да разкаже “урока” и да изпита “по урока”.

В резултат на общото не особено дружелюбно посрещане на гражданското образование от специалистите по общообразователна подготовка, днес съществува реалната опасност *гражданската компетентност* да продължи да битува скромно в ъглите на общата образованост на българина.

Отношението на учителите към възможностите да се разработва дидактически съдържанието на правата на детето и съответно - да се обучават децата в техните права е аналогично на това, което те вече демонстрираха спрямо въвеждането на гражданското образование. Тези от тях, които придобиха положителен опит в сферата на гражданското образование откриха в правата на детето позната територия, в която лесно могат да приложат своите иновационни способности.

Други учители побързаха да обявят, че обучение по правата на детето винаги е присъствало в училище, но не е било определяно по този начин. Подвеждащото в случая възприемане на правата на детето като отколен предмет на учебно познание, освен когнитивната нагласа на припознаване на новото чрез старото, произтича и от естествените за всяко образование претенции, че работи за хуманизма в името на детето. Очевидно е обаче, че усилията да се работи *в името на детето* са довели до необходимостта да се работи за *правата на детето*, което ако беше въпрос само на терминология, едва ли щеше да бъде обект на международни договори и предмет на образователни реформи.

Според нас, предвидената от стандартите за гражданско образование възможност за работа по правата на детето е нов по своето съдържание акт. Тази възможност е нова изобщо за методологията на гражданското образование, дори само заради това, че Конвенцията е факт от последното десетилетие.

Перспективата децата да бъдат обучавани в своите права очертава образователна реалност, която създава нови професионални ресурси и

предизвиква позитивно развитие в отношенията между училищните общности. Защото правата на детето е предмет на познание, който, не само поради естеството на самото обучение, предполага равностойно участие на “актьорите” в него, а и чрез своите послания регламентира равноценността на техните роли. Затова всеки учител, който има намерението да “включи” обучението по правата на детето в конвенционалния “театър” на вече установилите се отношения в училище, без да предизвика тяхната промяна, ще постави себе си и децата в абсурдната ситуация на несъгласие с духа на самата Конвенция.

Правата на детето могат да ориентират по-добре учителя по отношение на методологията на гражданското образование и на възможностите, които то разкрива за цялостното развитие на училището. Не случайно, едни от първите учители, които започнаха да разработват съдържанието на обучението по правата на детето откриха нови ресурси за решаване на определени свои професионални проблеми - постигане на по-добри взаимоотношения между учениците, подобряване на дисциплината в час и развитие на широк спектър от социални умения.

Заради ориентацията към развитие на социалните и личностни умения, както и заради своя интегративен характер, правата на детето дефинират област на познание, която позволява да бъде включвана в различни контексти на учебните предмети и дейности. При това, без да бъде изкуствено разделяна на отделни елементи, според “близката” компетентност на съответния специалист, така, както на практика погрешно се разбира интегративността в обучението.

Интердисциплинарната същност на познанието за правата на детето се проявява най-пълно в сферата на гражданското образование, защото именно правата на човека (и в частност - на детето) са методологията на гражданското поведение. Затова те имат функцията да фокусират целите на гражданското образование и да предложат по-точни ориентири за изграждане на неговото съдържание. В това отношение, чрез учебното познание за правата на детето, учителите могат да получат ефективна подкрепа в процеса на уточняване на съдържанието на гражданското образование.

Провеждането на обучение по правата на детето изисква от учителите да познават добре не само съдържанието на правата, но и да притежават богат технологичен инструментариум, чрез който да направят постулатите от Конвенцията разбираеми, функционални и необходими за децата. Естеството на учебното съдържание и принципите на обучение налагат използването предимно на игрови методи и техники в процеса на симулиране на ситуации, в които обучаваните встъпват с помощта на роли в реални взаимоотношения и тренират умения, зададени от целите на обучението. Тази технология на работа позволява обучението по правата на детето да се провежда успешно с различни възрастови

групи. То може да започне още в детската градина - в условията на игровата дейност на децата, както и да обхване големите ученици и възрастните, чието активно участие се мотивира и стимулира именно с помощта на игровите форми и методи на работа.

Тъй като при конструирането на обучение по правата на детето източник на познание е съдържанието на Конвенцията, мнозина педагози биха могли да бъдат подведени, следвайки подход на “преподаване” на нормативния документ като поредица от правни членове. Това е стратегия, при която правата на децата се преподават предимно като задължения на държавите и родителите (така както това е направено в популярните у нас учебни пособия; виж: 1, 3), а от учениците се изисква да заучават съответните правни членове. Разбираемо е, че по този начин учителят ще изпитва нужда да използва интерактивни модели на обучение, нито учениците ще имат потребност да развиват своето социално поведение.

Цел на обучението по правата на детето, безспорно, е развитието на социалните и личностни умения на обучаваните за отстояване на собствените права и за защита правата на другите. Тя може да се постигне с помощта на учебно съдържание, което разкрива функционалното значение на правата на детето. За да доловят техния прагматизъм, учениците трябва да възприемат спазването на правата като своя отговорност, като необходимост, която им гарантира разбирателство и коректност в ежедневните контакти с връстниците. Затова, те трябва да анализират не само проявите на дискриминация на възрастните спрямо децата, но и да се научат да различават дискриминационно поведение на деца спрямо деца. Развитието на тези умения е най-удачно да се извършва в учебни ситуации, които да предизвикват учениците към заемането на позиция и идентифицирането на собствени дискриминационни нагласи. Само така те могат да осмислят жизнеността на правото и правата.

Запознаването с Конвенцията за правата на детето в рамките на основната училищна степен (начален и прогимназиален етап) би следвало да има пропедевтичен характер. От тази гледна точка трябва да възприемаме и възможностите за разработване на съответни модели за обучение. В процеса на тяхното конструиране е необходимо да се ръководим от следните принципни положения:

Първо, съдържанието на правата да се разкрива от гледна точка на тяхната функционалност - като резултат от взаимна договореност на правила (забрани и разрешения) и като гаранция за равнопоставеност - еднаква мярка към всички в изходните условия и санкциите.

Второ, обучението да бъде ориентирано към създаване на възможности детето да се самовъзприема като активен участник в правовия ред и като бъдещ възрастен, комуто предстои да защитава правата на децата.

Трето, образователното съдържание да бъде конструирано по начин, преодоляващ традиционното представяне на правата като опозиция на задълженията. Разглеждани в тази опозиция, правата лесно се асоциират с външна принуда и назидателност, което възпрепятства превръщането им в потребности. Вместо това, на учениците може да се предложи естествената логика на разбирането, според която заявяването на собственото право вече означава признаване на същото право и на другия. Така отговорното поведение става реално постижимо, защото пътят към него преминава през утвърждаване на самочувствието, че имаш право и възможност да го упражняваш, защитавайки правото на другите, без възможното в подобни случаи манипулиране с чувството за вина чрез “стратегията на задълженията”.

Четвърто, технологията на обучение да разкрива възможности за прилагане на интерактивни методи и техники, чрез които да се осигурява висока мотивация на учениците, добра ориентация в съдържанието на обучението и ефективно трениране на уменията им.

Пето, “носител” на образователно съдържание да бъде и самата процедура на обучение. Освен като образователно съдържание, познанието за правата на детето се редуцира и от технологията на обучение, която е предназначена да осигури възможности на учениците за диалог, обсъждания, дискусии, споделяне на опит, работа в групи, игри и други дейности, чрез които се развиват техните социални умения.

Нашият опит показва, че все още се подценяват възможностите, които самото обучение предоставя на децата да мислят заедно и да играят заедно. Училището все още е място, в което учениците учат и играят един до друг, но не заедно. А играта, по правило, се счита за дейност, която единствено разтоварва. Нека с обучението по правата на детето да се дадат повече възможности на учениците да редуват учене и игра, но по такъв начин, който не позволява еднозначното им оценяване: ученето само като “работа и задължение”, а играта - като “забавление”. В този смисъл предлагането на игри (дидактически, ролеви, активизиращи) не трябва да се приема като “гарнитура” към “сериозната” част на обучението.

Да се научат децата да играят заедно трябва да бъде цел на всяка една програма за обучение по правата на детето и на нея може да се разчита като изходно условие за реализирането на останалите цели. Така по-успешно ще се използва и всяка възможност за провеждане на дискусии и обсъждания в клас, като се дават равни шансове на всички да изказват своите мисли и оценки.

Въз основа на изложените от нас изисквания към обучението по правата на детето разработихме дидактически модели, които могат да се използват в педагогическата практика като примерни образци. Те нямат за цел да

регламентират дейността на учителя, а да му послужат като ориентири за разработване на свои програми и модели за обучение.

Нашият опит отразихме в методическо ръководство “Модели за обучение по правата на детето, I-IV клас”¹, предназначено да служи на учителя при разработване на компоненти от съдържанието на културно-образователна област “Обществени науки и гражданско образование” [2]. Предложените в него дидактически процедури могат успешно да се използват и в рамките на учебните предмети и програми от други културно-образователни области на общообразователния минимум, както и в свободноизбираемата подготовка (СИП) и извънучилищните дейности на учениците от началните класове. Ръководството е публикувано и в интерактивен мултимедиен вариант върху компакт диск.

Като резултат от работата с учители-мултипликатори създадохме уеб-сайт “Модели за обучение по правата на детето” (www.revolta.com/corpart/children_rights)², която съдържа части от методическото ръководство (включително в превод на английски и немски език), отзиви, дискусии, приказки и авторски идеи по темата, антология, библиография и интернет-ресурси. Така се оформи пакет от информационни носители - книга, CD и интернет-страница, с общото название “Модели за обучение по правата на детето”³, който се използва в обучението на учители по гражданско образование, работа с Интернет и методика на чуждоезиковото обучение. Към него се надяваме, че ще проявяват интерес все повече училища, които са готови да възприемат Конвенцията за правата на детето като методология за личностното и социално развитие на подрастващите.⁴

ЛИТЕРАТУРА

1. Преподаване по проблемите на правата на човека. Практически занимания за началното и средното училище. С., Представителство на ООН в България, 1998.
2. **Ризова, М.М. и Ил.Ризов.** Модели за обучение по правата на детето (I-IV клас). Варна, “СЪУЧАСТИЕ”, 2000.
3. **Фаунтън, С.** Децата също имат права. Практическо ръководство за запознаване с Конвенцията за правата на детето. Варна, “Славена”, 1996.

Публикувано в:

сп. Философия, 2002, №5-6.

¹ Книгата е одобрена от МОН като учебно помагало през 2002г.

² В момента сайтът "Модели за обучение по правата на детето" е реконструиран и представлява част от по-голям сайт, наречен “Образование за личностно развитие” (http://site.voila.fr/personal_development).

³ Изданията са осъществени в рамките на проект, финансиран от Световната банка.

⁴ За повече информация, пишете ни на e-mail адрес: ilriz@yahoo.com

